

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МОНІТОРИНГУ ВЗАЄМОРОЗРАХУНКІВ ПІДПРИЄМСТВА В КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА

Запропоновано систему моніторингу взаєморозрахунків підприємства на основі співставлення стану і тенденцій взаєморозрахунків підприємства та його економічної безпеки. Моніторинг повинен здійснюватися на оперативному (поточному), тактичному (1–2 роки) та стратегічному горизонтах прогнозу. На основі моніторингу здійснюється вибір політики взаєморозрахунків підприємства.

Ключові слова. Взаєморозрахунки, економічна безпека підприємства, моніторинг, політика взаєморозрахунків.

В статті предложена система мониторинга взаиморасчетов предприятия на основе сопоставления состояния и тенденций взаиморасчетов предприятия и его экономической безопасности. Мониторинг должен осуществляться на оперативном (текущем), тактическом (1–2 года) и стратегическом горизонтах прогноза. На основании мониторинга осуществляется выбор политики взаиморасчетов предприятия.

Ключевые слова. Взаиморасчеты, экономическая безопасность предприятия, мониторинг, политика взаиморасчетов.

The system of monitoring of mutual settlements of enterprise on the basis of comparison of the state and tendencies of mutual settlements of enterprise and its economic security has been proposed. The monitoring must proceed on operative (to current), tactical (1–2 years) and strategic horizons of prognosis. The choice of policy of mutual settlements of enterprise is carried out on the basis of monitoring.

Key words. Mutual settlements, economic security of enterprise, monitoring, mutual settlements policy.

Постановка проблеми. В сучасних умовах високої мінливості внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства на ефективність управлінських рішень все більший вплив здійснює надійність та адекватність їх інформаційного забезпечення.

Проте, на жаль, управління на більшості підприємств не має достатньої інформаційної підтримки, здійснюється ситуативно, на основі суб'єктивного бачення (розуміння) менеджерами поточної ситуації та перспектив розвитку підприємства. Моніторинг діяльності підприємства в цілому та його найважливіших сфер, як дієвий інструмент підвищення ефективності управління підприємством, ще не набув поширення в українській практиці [5, с. 137].

Хоча проблематика організації моніторингу діяльності підприємств в цілому та окремих її аспектів останнім часом знаходить відображення в наукових працях вітчизняних та зарубіжних фахівців (Г.Г. Блик [3], Ю.Ю. Мороз [10], Б.Г. Литвак [9], В.М. Бондаренко [5], І. Ахновська [1] та ін.), однак основні аспекти формування системи моніторингу взаєморозрахунків підприємства в контексті економічної безпеки залишаються поза увагою науковців.

В той же час, організація системи моніторингу стану та тенденцій взаєморозрахунків (СМВ) на підприємстві має важливе значення для підвищення його економічної безпеки з таких причин:

а) так як стан взаєморозрахунків має суттєвий вплив на економічну безпеку, то результати моніторингу дозволяють визначати певні порогові рівні характеристик зобов'язальних статусів та деяких показників фінансово-економічного стану, коли необхідно приймати певні управлінські рішення, щоб не допустити некерованого зниження рівня економічної безпеки;

б) моніторинг стану взаєморозрахунків забезпечує зворотній зв'язок в системі управління взаєморозрахунками енергетичних компаній. Адже успішність реалізації будь-яких управлінських дій, стратегій та планів визначається не лише якістю їх підготовки, але й моніторингом стану їх виконання, через зміни в характеристиках зобов'язальних статусів підприємства та тих показників фінансово-економічного стану, які пов'язані з економічною безпекою підприємства та взаєморозрахунками, в яких воно бере участь.

Тому метою статті є обґрунтування концепції формування системи моніторингу взаєморозрахунків підприємства в контексті управління економічною безпекою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Як справедливо наголошує І. Болквядзе, процес управління поточною діяльністю і стратегічними змінами на промислових підприємствах базується не лише на знаннях і вміннях керівників, але і на різній інформації, використовуваній ними для ухвалення рішень. Саме тому своєчасність і достовірність управлінської інформації стають одними з ключових чинників, що забезпечують можливість підвищення ефективності, диверсифікацію і інші конкурентні переваги [4, с. 4].

Моніторинг, як самостійний інструмент управління фінансовою сферою підприємства (до якої належать і взаєморозрахунки), досліджувався Г.Г. Білик [3], О.С. Олексюк [11], І.Й. Плікус [12] та іншими вченими. Щодо сутності моніторингу, то думки фахівців з даного приводу приблизно однакові: під моніторингом розуміється певним чином організоване спостереження «процесів або тенденцій... з метою своєчасної оцінки виникаючих ситуацій» [8, с. 293] або «за станом яких-небудь об'єктів» [9, с. 187].

Проте з приводу того, до якого часового горизонту управління: оперативного чи стратегічного належить моніторинг, думки фахівців розходяться. Якщо Г.Г. Білик розглядає моніторинг як інструмент оперативного управління [3, с. 66], то І.Й. Плікус – навпаки, розглядає моніторинг в контексті стратегічного управління [12, с. 36]. На думку автора, така диспозиція моніторингу виключно як інструменту оперативного чи стратегічного управління є дещо некоректною. Моніторинг повинен охоплювати як оперативні аспекти управління підприємством, так і бути інструментом стратегічного управління. В цілому потрібно ж погодитися з Г.Г. Білик щодо наявності певного наукового «вакууму» в площині методичних напрацювань організації та функціонуванні системи моніторингу на промислових підприємствах [3, с. 66].

Виклад основного матеріалу. В цілому моніторинг будемо розуміти як регулярне спостереження певної кількості процесів, по задалегідь певному набору показників, в результаті якого сформується інформаційна основа для прийняття управлінських рішень. Тобто, моніторинг припускає збір інформації, її комплексну оцінку і прогноз по відносно стабільній системі показників. Необхідність реалізації цієї вимоги диктується його орієнтованістю на аналіз, порівняння результатів управління. Стандартність інформаційного набору забезпечує також зручність його пошуку та фіксації і надає моніторингу властивості інформаційного процесу.

В нашому розумінні система моніторингу взаєморозрахунків базується на виконанні функцій підтримки формування та ухвалення рішень і по своєму призначенню та структурі близька до систем підтримки ухвалення рішень. Проте вона повинна бути більш широкою у своєму функціональному призначенні. СМВ має надавати суб'єктові управління інформацію не тільки для вибору тієї або іншої альтернативи з вже наявного набору. Вона повинна дозволяти розробляти нові управлінські альтернативи, тобто формувати набори управлінських альтернатив, а потім надавати об'єкту управління для вибору тієї чи іншої альтернативи в плані управління взаєморозрахунками.

В якості об'єкта системи моніторингу взаєморозрахунків підприємств енергетичного комплексу В. Рижов у своєму дисертаційному дослідженні визначає заборгованість, яку поділяє на чотири форми [13, с. 197]:

- а) взаємна заборгованість (кредиторська та дебіторська) між підприємствами енергетики та інших галузей;
- б) заборгованість підприємства бюджету;
- в) заборгованість бюджету підприємству;
- г) заборгованість по кредитах (погашення кредитів, виплата процентів по ним, штрафні санкції).

В цілому з наведеним переліком можна погодитися, але його необхідно доповнити динамічним аспектом, адже вищенаведені пункти а)-г) означають здійснення моніторингу *post*¹. Даний аспект є, безперечно, важливим, але, на думку автора, не менш важливим є і моніторинг *pre*².

Основними суб'єктами системи моніторингу взаєморозрахунків є: підприємство, його управлінський апарат, а також виробничі і допоміжні підрозділи. Участь всіх підрозділів в моніторингу є обов'язковою, а керівництво підприємства забезпечує конфіденційність і достовірність інформації, що надається ними.

В процесі управління взаєморозрахунками з точки зору економічної безпеки підприємства, на думку автора, логічно виокремити три часові рівні:

- поточний – оперативний;
- середньостроковий (від одного кварталу до року) – тактичний;
- довгостроковий (від одного року до трьох) – стратегічний.

Виокремлення таких рівнів зумовлено тим, що інструменти коригування політики взаєморозрахунками повинні бути диференційованими в залежності від рівня застосування. З іншого боку чинники, які впливають на поточну ситуацію, прогнозні ситуації в середньостроковій та довгостроковій перспективі є різними, а в ряді випадків і різновекторними.

Тому й доцільно в портфелі інструментів управління взаєморозрахунками мати «набори» оперативної, тактичної та стратегічної дії, які будуть коригувати відповідну складову політики управління взаєморозрахунками: оперативну, тактичну та стратегічну. Така циклічна схема моніторингу взаєморозрахунків наведена на рис. 1.

Наведений на рис. 1 алгоритм забезпечить циклічність моніторингу, який буде забезпечувати інформаційну та аналітичну підтримку прийняття рішень не лише *post-factum*, тобто по подіях, що вже відбулися, але й здійснювати коригувальні дії, щоб уникнути негативних наслідків від подій у майбутньому (*pre-моніторинг*). Крім того, зазначений алгоритм моніторингу взаєморозрахунків відповідає вимогам комплексності, всесторонності, динамічності та об'єктивності, які зазвичай висуваються до систем моніторингу.

¹ Під *post-моніторингом* ми розуміємо моніторинг та аналіз подій що вже відбулися.

² Під *pre-моніторингом* ми розуміємо прогнозний аспект моніторингу.

Вихідним блоком СМВ є блок оцінки поточного рівня та потенціалу безпеки підприємства. Потреба в такій оцінці випливає з того, що управління взаєморозрахунками може базуватися на різних типах відповідної політики в залежності від потенціалу – «запасу» економічної безпеки та її поточного рівня. В даному розрізі виникає відома в економіці дилема «ризик-дохід». Відносно взаєморозрахунків та економічної безпеки підприємства її можна сформулювати наступним чином: надмірно високий рівень економічної безпеки означає, що підприємство здійснює дуже обережну політику у взаєморозрахунках, що не дає повною мірою використати позитивний вплив їх характеристик (наприклад, величини кредиторської та дебіторської заборгованості) на діяльність підприємства.

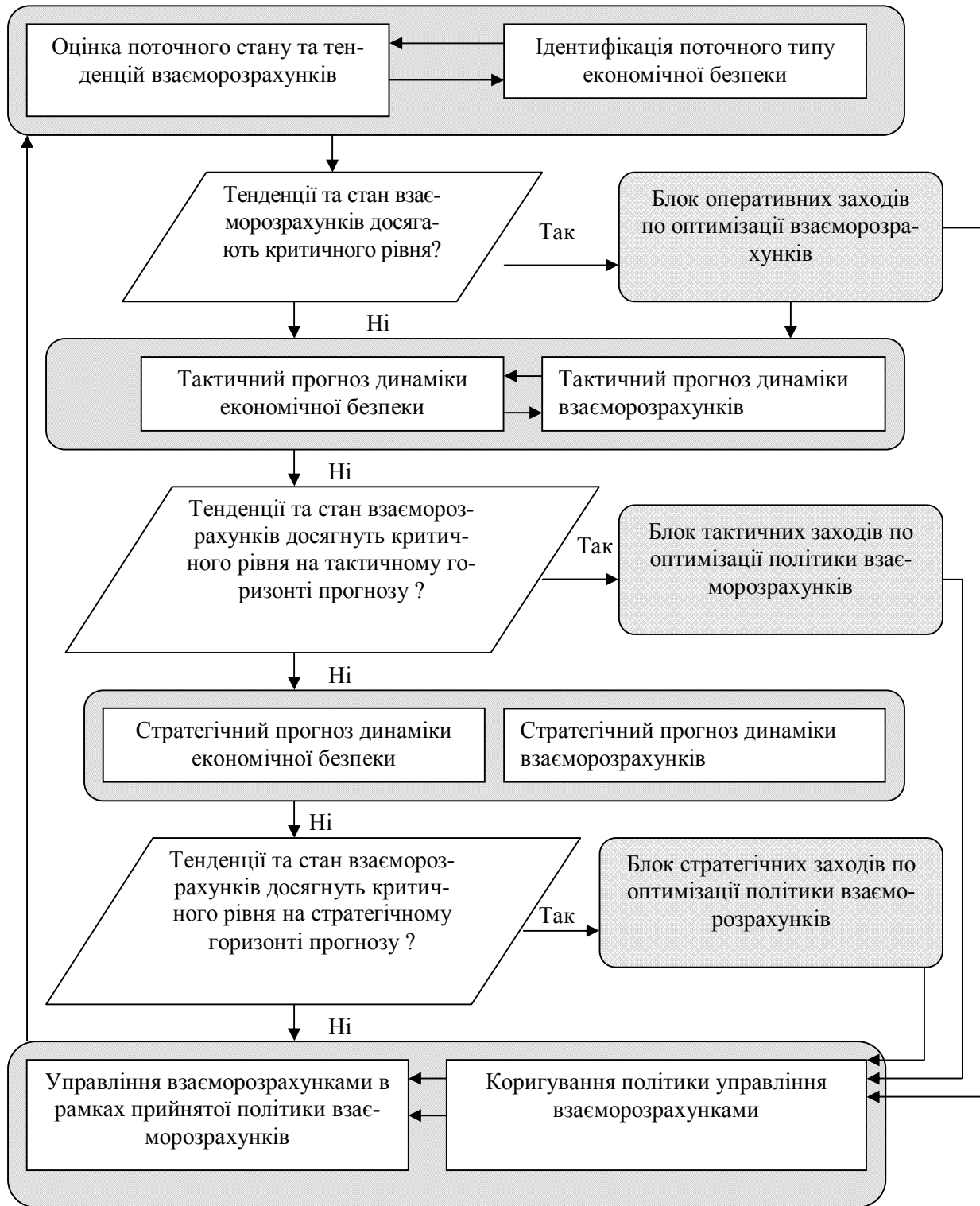

Рис.1. Цикл моніторингу взаєморозрахунків у контексті оптимізації рівня економічної безпеки енергогенеруючої компанії.

Джерело: розроблено автором.

Логічно використати можливості впливу розрахунків на результати діяльності підприємства (але до розумної межі), оптимізувавши політику управління взаєморозрахунками в напрямі лібералізації. І, навпаки, якщо підприємство знаходиться в зоні економічної небезпеки, то це означає, що політика управління взаєморозрахунками також є неефективною, але в даному разі її оптимізація має здійснюватися в напрямку, протилежному вищезазначеному, тобто в напрямку до більш «консервативного типу». Окрім того необхідно вживати оперативних заходів по оптимізації характеристик зобов'язальних статусів та їх співвідношень.

В практичному плані на оперативному зрізі СМВ найперше необхідно ідентифікувати тип економічної безпеки підприємства, враховуючи поточний рівень та потенціал безпеки.

Таблиця 1. Типи економічної безпеки підприємства для вибору політики взаєморозрахунків.

Потенціал / Поточний рівень	Високий	Помірний	Низький
Високий	Достатня безпека	Достатня безпека	Нестійка безпека
Помірний	Достатня безпека	Нестійка безпека	Нестійка безпека
Низький	Достатня безпека	Нестійка безпека	Критична небезпека

Джерело: розроблено автором.

Хоча, згідно з табл.1, можна ідентифікувати дев'ять типів економічної безпеки, проте надмірна їх деталізація ускладнює процес формування політики управління взаєморозрахунків та наборів інструментів для коригування стану взаєморозрахунків на всіх трьох виокремлених на рис.1 часових горизонтах моніторингу.

Тому, на думку автора, доцільно розрізняти: стійку економічну безпеку; критичну небезпеку; нестійку безпеку, достатню безпеку.

Виокремлення типів економічної безпеки з позиції управління взаєморозрахунками є важливим, тому що, як уже зазначалося, для кожного типу економічної безпеки найбільш оптимальної є і свій тип політики управління взаєморозрахунками в розрізі консервативна – ліберальна політика (рис.2).

Тип політики управління
взаєморозрахунками

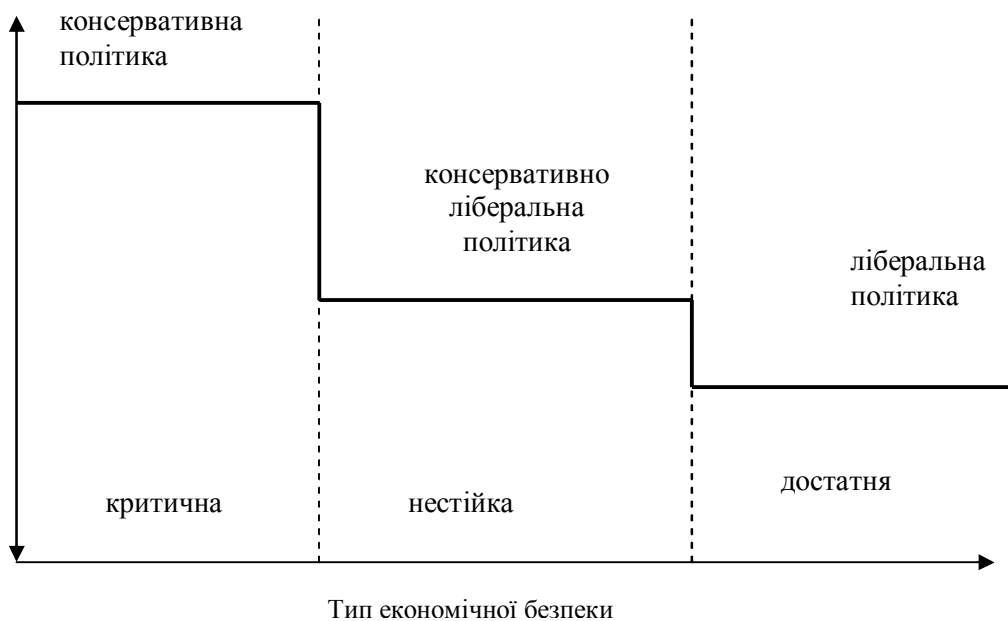

Рис.2. Взаємозв'язок типів економічної безпеки з типами політики управління взаєморозрахунками.

Джерело: розроблено автором.

Суть роботи пропонованого алгоритму моніторингу взаєморозрахунків в тому, що кожен з типів економічної безпеки підприємства з набору $\{E_j\}$ допускає певний критичний рівень інтегрального показника стану взаєморозрахунків R_j^{kr} . Якщо отримана оцінка менше критичного рівня для наявного типу економічної безпеки, то здійснюється перехід на наступний часовий зріз моніторингу.

Введемо $i = 1, 2, 3$ – поточний (оперативний), середньостроковий (тактичний) та довгостроковий (стратегічний) зрізи моніторингу взаєморозрахунків, $j = k, n, s$ – відповідно критичний, нестійкий, достатній, стійкий типи економічної безпеки. Тоді R_{ij}^{kr} – критичний рівень інтегрального показника стану взаєморозрахунків для типу економічної безпеки j на часовому горизонті i . Зазначимо, що на поточному часовому горизонті ($i = 1$) тип економічної безпеки ідентифікується по певному набору показників та тенденцій, а на тактичному ($i = 2$) та стратегічному ($i = 3$) часових горизонтах – отримується в результаті прогнозних процедур.

Якщо для поточної оцінки взаєморозрахунків на часовому горизонті i виконується умова $R_i > R_{ij}^{kr}$, (1), то відбувається перехід до наступного часового горизонту.

Якщо ж виконується протилежна умова $R_i \leq R_{ij}^{kr}$, (2),

то застосовується оперативний, тактичний чи стратегічний набір коригувальних процедур з метою оптимізації стану взаєморозрахунків для забезпечення (1), після чого відбувається перехід до наступного часового горизонту. Зазначимо, що коригувальні процедури мають комплексний вплив: вони оптимізують взаєморозрахунки енергогенеруючих компаній і через них – підвищують економічну безпеку підприємства, що формалізовано можна записати як $R_i \uparrow \rightarrow j \uparrow$ (3).

Тому можлива ситуація, коли при підвищенні економічної безпеки (наприклад, при зміні типу безпеки від «нестійка» до «достатня») змінюється й критичний рівень інтегрального показника взаєморозрахунків. В такому разі доцільним є «послаблення» політики взаєморозрахунків, так як при цьому все рівно виконуватиметься умова (1).

Консервативний (або жорсткий) тип політики взаєморозрахунків підприємства можна визначити як такий, що спрямований на максимізацію економічної безпеки підприємства. Зазначений тип політики передбачає максимальне зменшення обох зобов'язальних статусів підприємства «дебітор» та кредитор, що означає погашення всіх зобов'язань, які підприємство в змозі погасити та більш обережну політику відносно власних дебіторів. Механізмом реалізації політики такого типу є: скорочення кола покупців продукції в кредит за рахунок груп підвищеного ризику; мінімізація термінів надання кредиту і його розміру; ускладнення умов надання кредиту (вимоги забезпечення гарантій покупцями з боку третіх сторін, наприклад, комерційних банків) і підвищення його вартості (встановлення в договорах відсотків у випадку відстрочки в оплаті за поставлену продукцію); використання жорстких процедур інкасації заборгованості [2, 6, 14]. Потрібно враховувати, що, дотримуючись консервативної політики взаєморозрахунків, підприємство не може отримати високий додатковий прибуток за рахунок збільшення обсягу реалізації продукції, одночасно воно свідомо обмежує себе в ресурсах (наприклад, паливі чи обладнанні), які б воно могло отримати на умовах відстрочки в оплаті чи товарного кредиту. Натомість підприємство забезпечує підвищення економічної безпеки в поточному та, можливо, короткостроковому періоді. Однак, на думку автора, при досягненні достатнього рівня економічної безпеки консервативна політика взаєморозрахунків стає неефективною, оскільки негативно впливатиме на позиції підприємства на тактичному та, особливо, стратегічному часових горизонтах. Методичні підходи щодо визначення рівня економічної безпеки як «достатня безпека» будуть викладені в наступному підпункті. Зазначимо лише, що при його досягненні доцільно переходити до консервативно-ліберальної політики взаєморозрахунків. Будь-який економічний процес характеризується певною інерційністю [7], тому підприємство не просто досягає рівня «достатня безпека», але й перетинає його. У випадку, якщо ще й зовнішні впливи є сприятливими для підвищення економічної безпеки, підприємство може досягти навіть надмірної з позиції балансу «економічна безпека – прибуток» економічної безпеки. В такому разі виправданим буде застосування уже не консервативно-ліберальної, а ліберальної політики взаєморозрахунків.

Ліберальний тип політики взаєморозрахунків орієнтований на отримання збільшення додаткового прибутку за рахунок двох напрямів взаємодії з контрагентами:

1) збільшення обсягу реалізації продукції з відстрочкою платежу, при цьому допускається високий рівень кредитного ризику, пов'язаного з відпуском продукції без її попередньої чи негайної оплати. Механізмом реалізації політики такого типу є: розповсюдження практики відпуску продукції по схемі після оплати на групи покупців продукції з найбільшим ризиком; збільшення періоду відстрочки платежу та обсягу продукції, яка може бути відпущена одному покупцю по схемі після оплати; зниження відсотків та надання покупцям можливості пролонгації кредиту, якщо продукцію відпускається на умовах товарного кредиту;

2) збільшення обсягу залучених кредитних ресурсів для нарощування обсягів діяльності.

Консервативно-ліберальний помірний тип кредитної політики характеризує типові умови її здійснення відповідно до прийнятої комерційної і фінансової практики і орієнтується на середній рівень кредитного ризику під час продажу продукції з відстроченням платежу.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Система моніторингу взаєморозрахунків підприємства є дієвим інструментом управління економічною безпекою підприємства на оперативному, тактичному та стратегічному часових горизонтах. Суть пропонованого моніторингу в тому, що одночасно має бути організовано спостереження за показниками, що ідентифікують економічну безпеку та стан і тенденції взаєморозрахунків підприємства. Таке спостереження повинно охоплювати не лише поточні стани підприємства, але й мати прогностичний аспект. На основі послідовного співставлення типу економічної безпеки підприємства з станом та тенденціями взаєморозрахунків підприємства на різних часових горизонтах можна обґрунтувати коригування політики взаєморозрахунків у бік більшого консерватизму чи ліберизації з тим, щоб забезпечувати оптимальний баланс між прибутковістю та рівнем економічної безпеки підприємства. Критерії зазначеного оцінювання економічної безпеки, стану та тенденцій взаєморозрахунків підприємства визначають перспективи наукових розвідок в даному напрямі.

Література

1. Ахновська І. Моніторинг платіжного обороту суб'єктів господарювання / І. Ахновська // Економічний аналіз. – 2010. – Вип. 7. – С. 239–243.
2. Бетехтіна Л.О. Методичні підходи аналізу і оцінки структури та джерел формування оборотних активів [Електронний ресурс] / Л.О. Бетехтіна // Таврійський науковий вісник. – 2009. – Вип. 63. – http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Tavnyv/2009_63/63_47.pdf.
3. Білик Г.Г. Моніторинг фінансового стану підприємства як інструмент управління // Фаховий журнал "Наукові праці" Чорноморського державного університету імені Петра Могили: Економічні науки. – Вип. 51. – Том № 64. – Миколаїв, 2007. – С. 65–70.
4. Болквандзе И. Р. Формирование системы мониторинга экономического состояния промышленного предприятия как фактор повышения эффективности системы управления : Дисс. ...канд. экон. наук : 08.00.05 / И.Р. Болквандзе: М., 2004. – 141 с.
5. Бондаренко В.М. Система моніторингу життєздатності підприємства та її інформаційне забезпечення / В.М.Бондаренко // Наук. вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». Вип. 32, 2011. – С. 137–145.
6. Зимин Н.Е. Направления управлением дебиторской задолженностью / Н.Е. Зимин, Н.О. Дидманидзе // Вестник ФГОУ ВПО МГАУ. – 2009. – № 7. – С. 100–103.
7. Кирдина С.Г. Два механизма самоорганизации экономики: модельная и эмпирическая верификация [научный доклад] / С. Г. Кирдина, С.Ю. Малков. – М.: Институт экономики РАН. – 2010. – 69 с.
8. Коротков Э.М. Концепция менеджмента / Э. М. Коротков. – М.: Дека, 1997. – 304 с.
9. Литвак Б.Г. Разработка управленческого решения / Б.Г. Литвак. – М.: Дело, 2000. – 392 с.
10. Мороз Ю.Ю. Система показників для моніторингу рівня фінансової стійкості сільськогосподарських підприємств та їх облікове забезпечення / Ю.Ю. Мороз // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2010. – Вип. 1. – С. 139–149.
11. Олексюк А.С. Системы поддержки принятия финансовых решений на микроуровне / А.С. Олексюк. – К.: Наукова думка, 1998. – 507 с.
12. Плікус І.І. Система моніторингу для фінансового прогнозу діяльності підприємства / І.І. Плікус // Фінанси України. – 2003. – №4. – С. 35–44.
13. Рыжов В. Финансовые потоки энергетического рынка: оценка, анализ, прогноз / В. Рыжов.: Дисс. канд. эк. наук: 08.00.10. – К.2000. – 277 с.
14. Яковлева И.Н. Дебиторская задолженность и кредитная политика компании / И.Н. Яковлева // Справочник экономиста. – 2008. – № 10. – С. 22–31.